

GIORGIO TONELLI

KANTIN PUHTAAN JÄRJEN KRITIIKKI MODERNIN LOGIIKAN VALOSSA

Selvästikin on mahdotonta ymmärtää Puhtaan järjen kritiikkiä korrektisti, jos ei tiedä, mistä kirjassa on kysymys. Kun ottaa huomioon sen, miten paljon työtä kyseisen kirjan parissa on tehty, vaikuttaa oudolta, ettei vieläkään ole lopullisesti päästy selvyYTEEN Kantin tutkimuksen ydinsisällöstä. 1800-luvun alussa tehtyjen tulkintojen mukaan – joita edelleen pidetään yllä englanninkielisissä maissa – Puhtaan järjen kritiikki on tutkielma tietoteoriasta. 1920-luvulla tehtyjen tulkintojen mukaan – alkaen Nicolai Hartmannista, Max Wundtista ja Heinz Heimsoethista – kyseessä on tutkimus metafysiikasta. Minun näkemykseni on, että Puhtaan järjen kritiikin ydintä ei voida asiallisesti määritellä tietoteoriana (gnoseologiana, epistemologiana) ja sen määrittelemisen metafysiikaksi on korrektia vaikkakin vain osittain. Tosi-asiassa Puhtaan järjen kritiikki on yhtä paljon tutkimus logiikasta kuin metafysiikastakin.

I

*Puhtaan järjen kritiikki ei ole tutkimus tietoteoriasta siitä yksinkertaisesta syystä, että tietoteoriaksi kutsuttua tieteenalaa ei ollut olemassa itsenäisenä tutkimusalana Kantin aikana eikä häntä ennen. Kant ei todellakaan introdusoinut tietoteoriaa, koska se ei kuulunut hänen sanastoonsa. En tiedä, milloin tämä uusi filosofinen tieteenala perustettiin. Epäilen kuitenkin, että se ilmaantui joskus 1800-luvun alussa kantilaisessa koulukunnassa eräiden filosofien toimesta, jotka yrittivät – ymmärtäen väärin Kantin opetukset – luoda arvovaltaa omille Kantin doktriinien tulkinnoilleen. Tämän tulkinnan mukaan logiikka identifioitiin sen kanssa, mitä Kant kutsuu yleiseksi logiikaksi. Niin ollen logiikan metodologiselle osille täytyi antaa uuden tieteen status, ja *Puhtaan järjen kritiikki* veytettiin alkuperäisestä kontekstistaan tietoteoriaksi. Tämä johti muiden ikävien seurusten kera siihen, että etunenän opiskelijat käsittivät *Puhtaan järjen kritiikin yleisenä gnoseologiana* eivätkä pelkästään – kuten Kant julisti – *puhtaan tiedon metodologiana*. Kantin täytyi tietysti viitata *Puhtaan järjen kritiikissään* myös *empiiriseen tietoon* [Tonelli*

käyttää termiä *mixed knowledge*, suom. huom.], mutta vain pakoitellen asianmukaisen teeman kohdalla. Tämä väärinymmärrys tuotti rajoittamattoman määrän virheellisiä väittämiä *Puhtaan järjen kritiikistä* ja ennen kaikkeen kuivaa loruilua, jonka päätarkoituksena oli filosofisesti löytää *Puhtaan järjen kritiikistä* uusi newtonilainen maailmankuva. Huolimatta siitä, että Newton ajatteli näkemyksillään olevan adekvaatti filosofinen perustus itsessään, Kant ei koskaan aikonutkaan opettaa tiedemiehille heidän tieteensä metodologiaa. Sitä paitsi Kant ymmärsi astronomian empiirisenä eikä puhtaana tietona. Se mitä Kant yritti löytää *Puhtaan järjen kritiikissään*, oli metafysiikka ja vain se.

Ennen 1800-lukua, jolloin *Puhtaan järjen kritiikin* sisältöä alettiin jälkikäteisesti tulkita tietoteoriana, sen teemoja oli käsitelty kahden tieteen parissa, nimittäin logiikan ja psykologian. On helppo ymmärtää kyseisten teemojen kuuluminen psykologian piiriin, mutta niiden kuuluminen

logiikan alaan näyttää monella tapaa oudolta. Täytyy kuitenkin pitää mielessä, että meidän aikamme näkemys logiikasta formaalina logiikkana tai symbolisena logiikkana oli täysin vieras filosofialle aina 1800-luvun alkuun saakka. Totta kai niitä logiikan elementtejä, joita nykyään kutsutaan formaaleiksi tutkittiin jo silloin, ja jotkut loogikot kehittivät symbolista lähestymistapaa. Siitä huolimatta logiikkaa ei koskaan erotettu ajatusten *substantssin* metodologisista pohdinnoista; siis niistä seikoista, jotka me tänä päivänä luemme tietoteoriaksi ja myös muihin aloihin. Täten teoria aistimellisesta ja rationaalisesta tiedosta (sisältäen teorian observoinnista, eksperimentaatioista ja induktiosta ja joskus myös teorian ideoiden alkuperästä), luokittelun teoria (luokittelu suvun ja lajin perusteella), teoriainvention ja demonstraation metodeista (analyysin ja synteessin kautta), opetuksen teoria, oppimisen teoria, argumentaatioteoria, kirjoittamisen teoria sekä kirjallisuuskritiikin teoria tavallisesti sisällytettiin logiikkaan. Joskus mukaan luettiin myös teorit virheiden oikaisusta [virhepäätelmien teoria, suom. huom.] ja verifikaation teoria. *Kaikkiin* näihin aloihin viitattiin yleisesti praktisena logiikkana tai metodina, vaikka joitain näitä aloja ennenaikaisesti kutsuttiinkin ”metodin” nimellä. Tämä tarkoittaa sitä, että sellaiset teokset kuin Descartesin *Discourse sur la Methode*, Spinozan *De intellectus emendatione*, Leibnizin *Mediationes de cognitione, veritate et ideis* ja Locken *Essays* ymmärrettiin logiikan alaan kuuluviksi. Tämän vahvistavat sen ajan tieteen historioitsijat, ennen kaikkea Walch. Mitä Humeen tulee, hän itse määritteli *Treatise*-kirjansa ensimmäisen luvun logiikaksi.

Rekonstruktion logiikan historian oikeellisuudesta vahvistaa näkökulma, jonka Wilhelm Risse on ottanut kirjansa *History of Modern Logic*. Itse asiassa kehitin oman näkemykseni tästä seikasta tiiviissä yhteydessä professori Risseen aikana, jolloin hän valmisti tutkimustaan.

Joka tapauksessa tietoteoriaksi identifioitavissa oleva oppiala ei kuulunut niiden lukemattomien tieteiden joukkoon, joita oli tuotettu antiikista aina 1700-luvun loppuun saakka.

Väite, että *Puhtaan järjen kritiikki* on tutkimus metafysiikasta, on varmasti paljon paremmin todennettavissa ja pohjimmiltaan oikea, mutta silti se on puutteellinen tulkinta ja, jos halutaan sanoa vahvemmin, se johtaa harhaan. Ei ole epäilystäkään, etteikö *Puhtaan järjen kritiikki* sisältäisi perustavanlaatuisia metafysisiä elementtejä, ja että *Puhtaan järjen kritiikki* tietyllä tapaa sisältyy metafysiikkaan sen parannuksena. Kant on eksplisiittinen tästä seikasta Arkkitektoniikassa. Mutta hän on yhtä eksplisiittinen sen suhteen, että *Puhtaan järjen kritiikki* ei ole ontologiaa, fysiologiaa, kosmologiaa tai teologiaa. *Johdannossa* hän selvästi erottaa *Puhtaan järjen kritiikin* transsendentaalifilosofiasta (ontologiasta). *Puhtaan järjen kritiikki* kattaa laajan osan transsendentaalifilosofian kentästä (niin laajan, että Kantkin pian identifioi ne), mutta *Puhtaan järjen kritiikki* ja transsendentiaalifilosofia eivät silti ole sama tiede.

II

Tosiasiaa *Puhtaan järjen kritiikki* on teos metodologiasta ja tarkemmin sanoen metafysiikan metodologiasta. On väitetty, että Kantin julistus ”Tämä on tutkimusmetodista”, esiintyy vain Esipuheessa toiseen editioon (1787). Mutta tuon ajan terminologiasta perillä olevien mukaan tämä seikka tulee hyvin selvästi esiin monissa kohdin ensimmäisessä editiossa, kun Kant vertaa *Puh-*

taan järjen kritiikkiä metafysiikan ”Kuninkaan tiehen” tai ”Valtatiehen” (Weg, Königlicher Weg, Heeresstrasse, Heeres-Weg ja joskus Fussessteig). Termit väylä, tie, valta-väylä ja niin edelleen viittasivat perinteisesti ja yksiselitteisesti – ilmeisistä etymologisista syistä – metodiin. Ja tutkimus metodista kuului logiikkaan.

Puhtaan järjen kritiikin huolellinen lukeminen osoittaa, että tämä työ kuuluu sarjaan erityistieteiden ”spesiaalilogiikat” [Kantin teos on siten metafysiikan spesiaalilogiikka, suom. huom.]. Kant erotti ne metodologioina yleisestä logiikasta. Nämä spesiaalilogiikat luetaan kulloisiinkin tieteisiin niiden osina ja lohkoina, mutta siitä huolimatta ne ovat noiden tieteiden spesiaalilogiikoita tai metodologioita. Se, että Kant ei tehnyt tätä sen selveemmäksi, voidaan selittää sillä, että ensiksi hän omasta mielestään oli tehnyt asian tarpeeksi selväksi niille, jotka ymmärsivät hänen aikansa filosofista kieltä. Toiseksi Kant ei paljoo välittänyt selittää sitä, mikä tuntui hänestä hyvin selvältä.

Ratkaisevan todisteen tälle näkemykselle antaa Kant (*Reflection 5644; AK.-Ausg. XVIII, s.285-286; Adicksen mukaan ajoitettu vuosille 1784-1785*):

”Transsendentaalifilosofia edeltää metafysiikkaa, joka logiikan tavoin ei käsittele objekteja vaan mahdollisuuksia, kaiken puhtaan järjen tiedon sisältöä ja rajoja. Se on puhtaan rationaalisen tiedon logiikkaa [...] Kritiikki on tutkimus metafysiikan kohteen (objektin) mahdollisuudesta.”¹

Tämä lausuman päiväys ja status vahvistetaan Kantin järjestämällä metafysiikan kurssilla vuosina 1784-1785 (niin sanottu *Metaphysik Volckmann*; op cit., s. 363):

”Transsendentaalifilosofia on samanlaisessa kytköksessä metafysiikkaan kuin logiikka on filosofiaan kokonaisuudessaan (...). Kytköksessä järjen puhtaan käytön kanssa spesiaalilogiikka on välttämätön ja sitä kutsutaan transsendentaalifilosofiaksi; siinä ei tarkastella objekteja vaan pikemminkin meidän järkeämme itseään, niin kuin se toimii yleisenä logiikkana. Transsendentaalifilosofiaa voidaan myös kutsua transsendentaalilogiikaksi.”²

Tässä pitää huomioida, että transsendentaalifilosofia (tai ontologia) identifioidaan *Puhtaan järjen kritiikin* kanssa. On tunnettua, että Kant identifioi ne 1790-luvulla, mutta tosiasiaa tämä identifikaatio tapahtui paljon aikaisemmin – se on myös joissain *Reflektioissa* ennen vuotta 1781. Lisään vielä, että edellä viitatu kohdat eivät ole millään muotoa irrallisia. Näissä kohdissa asia on vain esitetty kaikista selkeimmin.

III

Mielestäni voin osoittaa, että juuri termi ’kritiikki’ siinä merkityksessä kuin Kant sitä käyttää, liittyy erityiseen logiikan traditioon. Enemmän tai vähemmän aristotelista alkuperää olevat tutkimukset logiikasta saattoivat asettaa pääpainonsa neljään (tai joihinkin niistä) erityiseen aspektiin kyseisestä tieteestä. Logiikka voitiin perustaltaan käsittää joko teoriaksi inventiosta, demonstraatiosta, semantiikasta tai verifikaatiosta ja korrektiosta [virhepäätelmistä, suom. huom.]. Leibnizille 1700-luvun Saksassa logiikka oli simultaanisti tiedettä demonstraatiosta, inventiosta ja semantiikasta. Wolfille ja hänen koulukun-

nalleen logiikka oli ensi sijassa tiede demonstraatiosta. Darjesille logiikka oli tiede inventiosta ja semantiikasta. J. Languelle logiikka oli tiede korrektiosta *Midicina mentis* -mielessä. Crusiukselle logiikka oli jotain demonstraation, invention ja korrekction välistä.

Noin 1700-luvun puolivälissä korrekction ja verifikaation trendi logiikassa kehittyi edelleen Saksan ulkopuolella nimellä *kritisismen taito* (*Art of Criticism*) sekä italialaisen Genoveden (*Logica sive Ars critica*, 1745) että portugalilaisen Monteiron (*Logica seu Ars critica*, 1768) toimesta. Kumpikin sai osakseen kansainvälistä tunnustusta ja heidän intressinsä ”kriittikiin” saivat vastakaikua useilta katolisilta saksalaisilta filosofeilta. Mitä luultavammin Kant omaksui kritiikin termin heidän vaikutuksensa alaisena, jotta hän osoittaisi harjoittavansa verifikaation ja korrekction metodologiaa metafysiikassa. Näin Kantin teoksen nimi – omassa erityisessä merkityksessään – tarkoittaa loogista sulkeistamista (logical extraction) tai muussa tapauksessa meidän täytyy olettaa hyvin hämmästyttävän sattuman tapahtuneen teoksen nimen valinnassa.

V

Monet yleis- ja erityisloogiset jäljet – jotka ovat läsnä *Puhtaan järjen kriitikissä* – varmasti paljastavat teoksen perusloogisen matriisin, mutta tämän ei pidä antaa meidän ylenkatsoa teoksen metafysiistä matriisia, joka ei ole yhtään sen vähempi arvoinen. Kuten täytyy korostaa, että näiden kahden komponentin suhde – jos asia laitetaan oikeaan historialliseen perspektiiviin – paljastaa vielä muutamia perustavanlaatuisia näkökulmia *Puhtaan järjen kriittikiin* yleiseen merkitykseen aatehistoriassa.

Yksi tärkeimmistä kiistoista 1600-luvun aristotelismisissä koski ensimmäisten loogis-ontologisten periaatteiden ja kategorioiden ”oikeaa paikkaa” filosofian systeemin kokonaisuudessa. Ne jotka hyväksyivät Aristoteleen nominalistisen tulkinnan, väittivät, että kyseiset elementit ovat loogisia. Tämä tarkoittaa sitä, että ne ovat vain inhimillisen ajattelun lakien ilmausta, minkä tähden ne eivät kuulu metafysiikkaan. Climent (1624) ja Torrejón (1626) puolivat tätä kantaa. ”Käsiterealistien” koulukunta puolestaan väitti, että kyseiset elementit ovat olevan ominaisuuksien ilmausta, minkä tähden ne ensisijaisesti kuuluvat metafysiikkaan ja vasta toissijaisesti logiikkaan inhimillisinä käsityksinä noista ominaisuuksista. Tätä kantaa edustivat esimerkiksi Clement Timpler (1608), Jakob Martini (1610) ja Bartholomaeus Mastrius (1678). Totta kai monet filosofit ylläpitivät välittävää kantaa. Näin kaksi filosofista päätrendiä kiistivät perustan. Toinen yritti sulauttaa logiikkaan muutamia metafysiikan peruselementtejä, ja toinen halusi ylläpitää metafysiikan itsenäisyyttä inhimillisestä ajattelusta ymmärtäen logiikan metafysiikan aputieteeksi.

Tässä viitekehyksessä Kant selvästikin siirtyi ensimmäiseen suuntaan. Perusperiaatit ja käsitteet kuuluvat olennaisesti inhimilliseen ajatteluun ja niiden metafysiinen rooli on niiden loogisen statuksen funktio. Silti Kantin ajattelussa näkyy jännitteitä näiden päätrendien suhteen, mikä varmuudella vastaa hänen johtopäätöksensä ratkaisemattomien elementtien kerrostumia. *Puhtaan järjen kriitikissä* transsendentaalifilosofia tai ontologia erotetaan huolellisesti kriittikistä, siinä missä ne toisissa kohdissa identifioidaan toisiinsa. Toisaalla Kant edelleen yrittää säilyttää eron metodologian ja metafysiikan välillä; toisaalla ontologia sulatetaan metafysiikan metodologiaan

eli logiikkaan, vaikka Kant saattaa sisällyttää metafysiikan metodologian metafysiikkaan sen näkemyksensä mukaan, että tieteen metodologia tai spesiaalilogiikka kuuluu kyseiseen tieteeseen.

Joka tapauksessa Kantin positio historiallisesti puhuen vastaa enemmän tai vähemmän ääneen lausuttua ontologian yhdistämistä logiikkaan, ja tällä seikalla on suuri historiallinen merkitys sekä tärkeimpänä ennakkotapauksena Hegelin analogiselle yritykselle että sen perusvaihtoehdona.

Minulla on tarkoitus antaa yksityiskohtainen selvitys tässä keskustelluista asioista kirjan muodossa sekä muutamissa artikkeleissa, jotka tulevat sisältämään kaikki tarkat viitteet, jotka tarvitaan, jotta näkemykseni olisi hyväksyttävissä.

Suomentanut Rauno Huttunen

Giorgio Tonellin teksti ”Kantin *Puhtaan järjen kriittikiin* modernin logiikan valossa” on (alunperin esitelmän neljänteen kansainväliseen Kant-konferenssiin Mainzissa vuonna 1974) esipuhe saman nimiseen kirjaan, jonka Georg Olms Verlag julkaisi 1994.

1. Käännös on tehty Tonellin ilmeisesti omasta englanninkielisestä käännöksestä. ”Transcendental philosophy precedes metaphysics, which, like logic, does not deal with objects, but with possibility, the content and limits of all knowledge of pure reason. It is the logic of pure rational knowledge [...] Critique is what inquires into possibility of object of metaphysics.”
2. Englanninkielinen lainaus sisältää epäselviä viittaussuhteita ja olen kääntänyt ne Tonellin tulkinnan mukaisesti. ”Transcendental philosophy is in connection with metaphysics what logic is in connection with philosophy as a whole [...]. In connection with pure use of reason, special logic will be necessary, which is called transcendental philosophy; here no objects are considered, but rather our reason itself, as it happens in general logic. Transcendental philosophy could also be called transcendental logic.”

